

DOĞU EYALETLERİNİN YAZARLARI AÇISINDAN, ROMA HUKUKU'NUN "İKTİBASI"*

Yazarı: Prof. A. Remo MARTINI**
Çeviren: Prof. Dr. Özcan ÇELEBİCAN***

Büyük Roma Hukukçusu *Ludwig Mitteis* geçen yüzyıl sonlarında, ilk kez Roma Hukuku (İmparatorluk Hukuku) ile Bölgesel hukuklar, kendi deyimiyle Halkların Hukukları, arasındaki ilişkiler sorununu ortaya atmıştı. *Ludwig Mitteis* bu bağlamda, Roma Hukuku'nun Doğu Eyaletlerine girmesini, tıpkı Almanya'ya girmesinde olduğu gibi bir iktibas olarak görmektedir. Bu hukukçuya göre, Roma Hukuku'nun bu her iki iktibasına karşı, bir yandan eski ve yüksek kültür sahibi Yunan halkının, öte yandan çağdaş dünyada Alman hukuk bilincinin benzer direnişi olmuştur.

Roma Hukuku öğretisinde, *Mitteis* tarafından açılan bu konular genişletilmiş ve derinleştirilmiştir. *Ferrini* de 1901 yılında yayınladığı "Roma Hukukuna karşı eski ve çağdaş savaşlar" isimli eserinde (çalışmasında) "iktibas"tan söz etmiş ve daha çok dogmatik sorunlarla uğraşmıştır.

Uzun süre, *Mitteis*'in ortaya attığı iki sorun gündemde kalmıştır.

a) İmparator *Antoninus Caracalla*'nın M.S.212 tarihli Emirnamesinden sonra, Roma Hukuku'nun yanında Bölgesel hukukların varlıklarını sürdürüp sürdüremedikleri ya da imparatorluğun tüm sakinlerine Roma Yurttaşlığının yayılıp yayılmadığı

b) Roma Hukuku üzerinde Bölgesel hukukların etkilerinin olup olmadığı

Daha sonra tartışma, Bölgesel hukukların varlıklarını sürdürmelerinin çift yurttaşlığının varlığının saptanması ile açıklanıp açıklanamayacağına dönüşmüştür.

* A. Remo Martini'nin konferans metninin Türkçesi.

** Siena Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi.

*** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi.

Son zamanlarda, yukarıda sözü edilen soruların büyük bir bölümü çözülmüş ya da önemini yitirmiştir. Tartışma Bölgesel hukukların, M.S.212 yılından sonra da varlıklarını sürdürdükleri, gerçeğinin anlaşılma biçiminde toplanmıştır. Çünkü bu fiilî durum, Roma Hukukunun, herkes için zorunlu olması, şekli hukuki ilkesi ile çelişmektedir. Ya da Bölgesel hukuk düzenlerinin, Örf Adet çerçevesi içinde varlıklarını sürdürmesine Romalılar tarafından izin verilmiş olduğu düşünülebilir. *Mordzejewski* tarafından ileri sürülen bu açıklamaya karşı *Talamanca* tarafından şiddetle yürütülen savaş henüz sonra ermemiştir.

Bence hiçbir Roma hukukçusu, *Mitteis* tarafından ortaya atılan ip uçlarıyla gereği gibi ilgilenmemiştir. Gerçekten *Mitteis*, Doğu-Yunan Dünyasında Roma Hukukunun iktibasına karşı, gerçek ve kendine özgü direnişi, Yunan halkının kültürü ile açıklamaktadır. Bu direniş sadece noterlerin ve mahkemelerin uygulamalarına karşı olmamıştır. *Mitteus*'ın, bu direnişi, Almanya'da bilindiği üzere, 16.y.y. sonları ve 17.y.y. başlarında, Tabii Hukuk Mektebi'nin faaliyeti sonucu gerçekten yaşanan direnişle iki kez kıyasladığını görüyoruz. Bu durumu *Ferrini* de eserinde vurgulamaktadır.

Yunanlıların Roma'ya karşı genellikle düşmanca tavırlarının varlığı ile Genel Tarihle uğraşan bilim adamları ilgilenmişlerdir. *Nörr* de 1969'da yayınladığı "*Imperium ve Polis*" isimli araştırmasında bundan söz etmektedir. Ancak *Nörr*, sadece *Principatus* Dönemini incelemekte ve bu dönemde böyle bir düşmanlığın nadir olduğu yazmaktadır.

Nörr, dip notunda bu konuya ilişkin bir dizi araştırmadan söz etmektedir.

Bunlar arasında, *Fuchs*'un "Antik Çağda Roma'ya karşı manevi direniş" isimli artık eskimiş eserini de haklı olarak hatırlatmaktadır. *Gaudmer*'de meşhur (Antik Çağın Kurumları) isimli kitabında bu araştırmaya yollama yapmakta ve Roma Egemenliğine karşı, halkın, memurların ve aydınların muhtemel direnişlerinden söz etmektedir.

Fuchs'un eseri de Romalılığa karşı genel bir düşmanlık yansıtmaktadır. (Bu belki de eserin yayınlanma yeri ve zamanı ile açıklanabilir-Berlin 1938) Bu eserde de bizi ilgilendiren noktadan söz edilmektedir. Çünkü söz konusu olan Roma'ya karşı genel bir direniş değil, Roma Hukuku'nun İktibasına karşı bir direniştir.

Kaynaklarda,

M.S.4.yy. (M.S. 314-393 yılları arasında) yaşamış olan tanınmış sofist *Libanios*'un, İmparator *Iulianus*'un görüşlerini benimsemediği ve "Romalılığı ve Roma Hukuk Sistemi'ni sevimli bulmadığı" belirtilmektedir.

Libanios Hukuk öğrenimini küçümsediğini saklamamaktadır; bu öğrenimin, anlayışı kıt kişilere uygun olduğu görüşündedir. Suriye (Siria) Consul'ü *Eutropius*'un yaptığı kötü işleri açıklamaya yönelik konuşmasının başındaki ilk cümleden bu anlaşılmaktadır. (Konuşmada, *Eutropis*'un tarlada çalışmasının daha uygun düşeceği ve taş kadar sert olduğu, önce gönderildiği edebiyat öğreniminde, başarı gösteremediği, daha sonra gönderildiği anlayışı kıt kişilere uygun olan hukuk öğreniminde de aynı başarısızlığı sergilediği anlatılmıştır.)

Libanios'un, konuşmalarında ve mektuplarında, çoğu kez, bu tür sert eleştirilerin yer aldığı görülmektedir. Gerçekten, ona göre, gençler, babaları tarafından, Beyrut'a ya da Roma'ya hiçbir yararı olmayan, Romalıların Dilini ve hukukunu öğrenmek üzere yollanmaktaydılar. Ancak, *Mitteis*'in da açıkladığı gibi, *Libanios*'un hukuk öğrenimini beğenmemesinin esas nedeni, bu gençlerin aksi takdirde kendisine "Avukatlık öğrenmek için gelecek olmalar"ı idi.

Sextus Empiricus'un, "Romalıların *Patria Potestas*" kavramının sert eleştirisine ilişkin, metni özel önem taşımaktadır. *Santus Mazzarinus*, bu metnin inparator *Severius*'ların zamanına ait olduğunu saptamıştır.

"Yurttaşlığın" (*Civitas*) tanınması, Roma *Ius Civile*'sinin genel baskısı altında, yunan hukuklarının boğulması tehlikesini doğurmaktaydı. *Sextus emprious* bu durumu İmparatorluk Dönemine özgü, Roma Hukuku ile Eyaletlerin Hukukları arasındaki zıtlıkla açıklamaktadır.

Ancak, *Mazzarino*'un ileri sürdüğü gibi, böyle bir kültürel yaklaşımın varlığı konusunda, benim bildiğim kadar, başka bir kanıt saptanamamıştır. Bu yaklaşım, M.Ö.4.yy.'da ilk Sofistlerle başlamış olması gereken, bir "halklar arasındaki hukukların farklılığı ve çeşitliliği"ni içeren bir idealdir.

Roma *Patria Potestas* kavramının, yunan düşünürlerine bir çeşit kölelik gibi görünmesi kolayca anlaşılabilir. Ancak, Kişi Hu-

kuku ve Aile Hukuku'nun diğer görünüşleri konusunda da benzer eleştirilerin yapılmasına inanmak zordur. Gerçekten, Roma Kadını'nın durumunun eski Yunan kadınının durumundan daha iyi olduğuna kuşku yoktur. Nitekim eski Yunan kadını kendi oğlu, babası ya da bir başka hısımla (*kuriost*) evlenmek durumuna düşebiliyordu. Kardeşleri olmayan bir kız çocuk ta, babasının ölümünde *epikleros* oluyordu ve en yakın hısımların başkasıyla mevcut evliliğini de bozarak, onunla evlenme hakkı vardır.

Ancak urada, kendi görüşümüzden kıyaslama yapmak durumunda değiliz. bizim yapabileceğimiz, Roma Hukuku ile Bölgesel Hukuklar arasındaki ilişkiler üzerinde araştırma yapan yazarlar tarafından ortaya atılmış olan diğer kanıtlar üzerinde durarak, bunları bizim görüşümüzden değerlendirmektir. Ancak bu kaynakların değerlendirilmesinin şimdiye kadar olduğu gibi tarihsel bir sıralamayla yapılmayacağını belirtmeliyim. Çünkü bu araştırma, kaynaklarda farklı eğilimlerin varlığını saptamaya yöneliktir.

M.S.430'lara ait, *Vechovo (Bishop) Ciro'lu Teodoro*'nun Yunanlılarla ilgili bir övgü yazısı (*Graecerum affectionum curatio*), ilk bakışta, Roma Hukuku'nun, Bölgesel hukuklar üzerindeki zaferi dolayısıyla bir düşmanlık değilse bile, bir eleştiri ya da bir şikayetin varlığını açıklaması bakımından ilginçtir. Çünkü bu yazıda tekrar tekrar, Yunanlıların, Giritlilerin, İspartalıların, Atinalıların ve Tebalıların vb. hukukların Roma Hukuk tarafından bastırıldığı görüşünde oldukları belirtilmektedir.

Ancak *Teodoro*'nun olayları bu anlatım biçimi, *Talamanca*'nın da çok açık olarak saptadığı gibi, kafasındaki düşünceye güç vermek amacına yönelikti. Gerçekten, *Teodoro*, Antik çağın en tanınmış Yasa koyucuların yasalarını yokeden romalıların, Hristiyanların yıkılmaz bir inançla bağlandıkları yasalara birşey yapmadıklarını göstermeye çalışmıştır. Gene, *Talamanca*'nın yazdığı gibi, Kilisenin Başı, Yunan kentlerinin, özellikle Atina ve Sparta'nın, Toplumsal, Siyasal ve ekonomik koşulların değişmesi sonucu, ortadan kalkan kurumlara yollamada bulunmakta ve "hâlâ geçerli olan antik çağ kültüründen" söz etmektedir.

Teodoro'nun, *Lacedemon*'ların hukuklarının kaybolması konusundaki konuşmasından da anlaşılacağı üzere, başka türlü Bölgesel Hukukların sona ermesi ile fazla ilgilendiği görülmektedir. Gerçekten 5.yy. da bile olsa, Bir Piskopos'un, *Sparta*'da ((*Licurgo*'nun yasal düzenmesiyle izin verilen) *Pederastia*'nın cezalandırılmasını

dan, ya da evlenme ile ilgili yasa ile (Sürgün Ceza'sının (*messa al bando*)'nun kaldırılmasından ötürü şikayetçi olacağına inanılmaz.

Gene *Talamanca* tarafından vurgulandığı gibi, *Teodorato*'nun Hukuk Tarihine ilişkin olaylar konusundaki bilgilerinin yetersizliği, hatta yüzeyselliği, onun özellikle, Romalıların, hukuklarını Yunanlıların ve Barbarların hukuklarının en iyi bölümlerini birleştirerek yarattıkları, inanılmaz görüşünden de anlaşılmaktadır.

Roma Hukuku ile Bölgesel hukuklar arasındaki ilişkilerle ilgili araştırmalar yapan diğer bir yazar, *Laodicea*'lı *Merandro*'dur. Bu yazarın, M.S. 270 tarihli olduğu saptanabilen, *epidittik* tipinde olan *Retorik* eserinde, Roma şehrinin övülmesi yanında, yasalarından sözedilmemesi olayına pek çok değinilmiştir. Bu konuşmanın Yunan Hukuku'nun Özel Hukuka ilişkin yaklaşımlarını da içerdiği kullanılan terimlerden anlaşılmaktadır. Bu konuşma ile ilgili olarak, *Talamanca*, kendi görüş açısından, geniş ve derin bir araştırma yapmıştır. Bu araştırmaya yukarıda yollamalar yapma olanlığını bulduk. Ancak bence, bu konuşmadan Roma Hukuku'nun iktibasına karşı bir direnişin varlığını çıkarmak güçtür, çünkü söz konusu konuşmada Roma Hukuku'ndan çok nesnel bir biçimde söz edilmektedir.

Mitteis'in aydınlatmış olduğu gibi, bu zamanın Yunanlı Hatipleri (Konuşmacıları), gerek gerçek hatipler, yani mahkemelerde konuşanlar, gerek Sofistler, ya da akademik konuşmacılar, hukukla fazla ilgilenmiyorlardı. Atina'nın Klasik Çağı'ndan daha önceki zamanlarda da hukukun fazla önemi yoktu, kanıtların ve belgelerin yanında Yasa da teknik olmayan delillerden sayılıyordu.

Sardi'li (Lidia) *Eurapius*, Sofistlerin Hayatı'na ilişkin eserinde, MS.300 yılları civarı, hakkında, bilgi vermekte ve bu ilginç bölümde, sofistlerin ve Hatiplerin, sadece sanatlarının teknik incelikleriyle uğraştıklarını ve Roma Hukuku'nu tümüyle bir yana bıraktıklarını anlatmaktadır. Bu yazarın eserinde de Romalılara karşı bir Antipati'nin varlığının sezildiğinden söz edilmiştir.

Mitteis tarafından başka bir bağlamda hatırlatılan, yukarıda sözü edilen bu yazı bölümü, Sofistler arasındaki soysuzlaşmış bir tartışmaya ilişkindir. Tartışmadan, fiiliyata geçilmiş ve anlaşılmazlık Atina'daki Roma *Proconsul*'nun başkanlık ettiği mahkemede sonuçlanmıştır.

Mahkemede, Okulların hocaları konuşmalarını, sanki okulda bir uygulama yaparçasına öğrencilerin önünde yapmışlar ve her iki taraf için birden çok kişi konuşmak istemiştir. Bu istekleri ise, *Proconsul* tarafından, uymaları gereken Roma Hukuku ilkelerine göre, mümkün görülmediğinden reddedilmiştir. Aralarından birinin direnmesi üzerine, sesini gerçekten yükselten *Pronconsul*, onlara; "Burada, hazırlanmış olan hiç bir hoca konuşmayacak ve hiçbir öğrenci de konuşmacıyı alkışlamayacaktır. Böylece hemen Roma Hukuku'nun ne olduğunu öğreneceksiniz".

Declamator (Hatipler)'den söz ederken, *Misia*'dan M.S. Aralık 155'de yola çıkıp 100 günlük yorucu bir yolculuktan sonra M.S.156'da yani *Caracalla*'dan aşağı yukarı 50 yıl kadar önce Roma'ya gelen ünlü *Elio Aristides*'nin garip davranışı hatırlatılmalıdır. Bu Hatip Roma Halkı önünde ünlü konuşmasını yapmıştır. Bu konuşmanın Bilginler tarafından incelenmiş olan bir bölümünde *Aristide*, romalıların tüm dünyayı aynı yasalarla düzenlemelerinden sonra, tek tek halkların geçerli olan kendi yasalarını açıklayacak eserlere gerek kalmadığını, açıklamaktan çekinmemiştir. *Aristides*, gene bu bağlamda, Romalıların böylece daha önceki tüm uygulamalara son verdiklerini belirtmiştir. Ancak, aynı *Aristides*, 17 yıllık bir hastalıktan iyileştikten sonra M.S.172 yılındaki gene ünlü bir konuşmasında (*La Panatenaca*), başka bir çevrede bu kez Atina'ya övmüştür.

Bu konuşmasında *Aristides*, pekçok kişinin Atina'nın, hukuk kurallarını uygulamayı sürdürdüklerini ve Atina'nın daima hukuk öğreten bir kent olduğunu belirtmiştir. Bu davranış karşısında *Aristides*'in, koşullara göre ve dinleyicilerinin hoşlarına gidecek biçimde konuştuğunu anlamak kolaydır ve buna şaşmamak gerekir. Ancak bütün bunlar *Aristides*'in Hukuk alanında cehaletini değilse bile kanıtlanmış ilgisizliğini ortaya koymaktadır.

Yunan Dünyasında da, Roma Hukuku'nun ve onun öğreniminin sadece önemini bilinçli olarak kavramakla kalmayıp, bu hukukun hayranı olan bir bilginle karşılaşırız. Bu bilgin, *Pontus*'taki Neocesarea kilisesinin Piskopos'u, *S. Gregorius Taumaturgus*'tur. bu piskoposun ünlü konuşmasından alınmış parçalardan biri *Aran-gio-Ruiz* ve *Schön baner* arasındaki çifte yurttaşlığa ilişkin tartışmanın merkezini oluşturmuştur.

S. Gregorius Taumaturgus, *Origene*'yi öven M.S. 239-240 yıllarına ait konuşmasında, Roma Hukuku'nu biraz bilen latince Hoca-

sının, onu Roma Hukuku'nu öğrenmeye yolladığını ve ona ister, avukat, ister mahkemelerde kendisinden söz edilen Retore (konuşmacı) olmak ya da herhangi bir başka birşey olmak, istesin, Roma Hukuku'nun büyük yarar sağlayacağını söyleyerek gerçek bir övgüde bulunduğunu anlatmaktadır.

Gregorius, "bizim hukukumuz" dediği Roma Hukuku'nu, özellikle dil nedeniyle güç öğrendiğinden söz etmektedir. Görkemli, muhteşem ve İmparatorluğun egemenliğine uygun düşen bu dilin, ona zor geldiğini itiraf etmektedir. *Gregorius*'a göre, Roma egemenliği altında yaşayan herkes tarafından yapılan tüm işlemleri düzenleyen Roma Hukuku, görkemli, akla uygun, kesin çözüm getiren ve esnek olmakla birlikte biraraya getirilmesi ve öğrenilmesi güç bir hukuktur. Bu nedenlerle *Gregorius*, Roma Hukuku'nun (*Schönbauer*'a göre) Yunan Hukukuna uymadığı ya da (*Talamanca*'ya göre) Yunan kültüre uymadığını söylemektedir.

Gregorius'un bu uzun konuşmasının başka kısımları okunursa, bu konudaki kesin eğiliminin anlaşılacağına kuşku yoktur.

Gregorius'un, Roma Hukuku'ndan ve özellikle Roma Özel Hukuk'undan söz etme biçimi onun bu hukuku, sadece henüz çocukken latince hocasından öğrenmekle yetinmediğini göstermektedir. Bunu, sekiz yıl sonra yunanca bir konuşma yapmakta çektiği güçlüğü açıklarken, başka bir öğrenimle uğraşmakta olmasından söz etmesinden çıkarıyoruz. Bu ise kuşkusuz Roma Hukuku idi.

Gregorius, Filistin'e *Cesarea*'ya erkek kardeşi ile birlikte kız kardeşinin evlenmesi için gelmişti. Damat Eyalet Valisinin Yardımcısı idi.

Burada bir yıl kalan *Gregorius*, *Origene*'nin eğitiminden geçti ve Hıristiyan oldu *Neocesarea*'dan ayrılırken, *Gregorius*'un niyeti Roma yerine Beyrut'a gitmek ve hukuk öğrenimi yapmaktı.

Origene, yazdığı bir mektupta *Gregorius*'un çok iyi bir Roma Hukukçusu olabileceğinden söz etmektedir. Bu, *Gregorius*'un Filistin'de de Roma Hukuku öğrenimini sürdürdüğünü göstermektedir.

Bu noktada, benim, Roma Hukuk'unun Doğu Eyaletlerine sızmasına (girmesine) karşı bir kültürel direnişin izlerini saptamaya ilişkin araştırmanın sona ermekte ya da dikkate alınan başka kaynak bulunamaması nedeniyle durmaktadır.

Bu nedenle, burada kadar, oldukça önemli görülen, metinlerin incelenmesi sonucunda şu geçici sonuçlar çıkarılabilir:

1) Roma Hukuku'nun İktibas karşısında M.S.212'nin ne öncesinde, ne de sonrasında, yunan yazarlarının tek tip bir davranışları olmamıştır.

2) *Sesto Empirico*'nun saptanan eleştirileri ile, *Libanio*'nun eleştiriden çok küçümsemeleri, özel nedenlerde nesnel olmaktan uzak kalmıştır.

3) *Retor* (Hatipler) lar ve *Sofistler* bakımından, Roma Hukuku'nun bilinmemesinden söz etmemek için, bu hukuka karşı ilgisizliğin varlığı saptanabilir.

4) Roma Hukuku öğrenimi görmüş olan *S. Gregorius taumaturgos* ise, ona olan aşırı hayranlığı ve övgüsü tek kalmaktadır. Ancak bu da tümüyle bir yana bırakılmamalıdır.